

Bálint István

Debreczeni József: Az első félidő

(Testvériség-Egység, Újvidék, 1953)

A regény az örök és mégis új, szép és mégis szorongással, izgalommal teli, apró örömkömben, de fájó tragédiákban gazdag diákélet ecsetelésével kezdődik. Ott látjuk Hornyák tanár urat, aki talán írónak készült, vidám regényeket és bohózatokat akart írni. De aztán minden más-képp lett. Beletörődött, hogy nem lehet más-képp, kiegyezett az étellel. És most a diákok réme, mert mindent el akar fojtani ami más, mint az önmagára és a világra kényszerített, az álmok feladásából kialakult Fegyelem; mert saját elrontott örömtelen életéért a kis örömkömbnek még örülni tudó diákokon áll bosszút. Ott látjuk a IV. b diákjait, akik kicsit terhesnek érzik az iskolát, várják az óra végét, és komoly gondjuk, hogy zöld ruhában van-e a tanár. Az igazi öröm a tízpercek vagy a délutánok futballozása. De hogyis ne lenne így, amikor az iskola szörnyű valami: nem vesz tudomást a tavaszról, arról, hogy az ember 14 éves, hogy kelle-mesebb dolgot is tud, mint latint magolni; mert első izellítő az életből, hogy az ember idejekorán megszokja a korlátokat, beletörődjön a fegyelembe, természetesen találja, hogy kint az életben van Munka, amely minden, csak nem hivatás és az ember valahol másutt keresi, lopkodja össze a gondokat feledtető apró örömkömbet.

Azért mégis szép ez az élet, mert mégiscsak védett sziget. Az élet tengerének igazi nagy viharai nem tudnak idáig törni és a kisdíák csak néha — legtöbbször fájdalmasan — döbben rá arra, hogy a védett szigeten túl is van valami: titokzatos, megmagyarázhatatlan, feltartóztatlanul saját útján haladva, emberi vágyakat tipró, még Hornyák tanár úrnál is szörnyűbb valami — az Élet. Erre döbben rá Tomi is. Először az iskolából kimaradt, most kifutóskodó barátjával találkozik, odahaza pedig megtudja, hogy szülei eladósodtak. Ekkor születik meg benne az elhatározás — otthagyja szüleit, hogy ne legyen terhükre, hanem még segítse is őket. Hősi elhatározás ez? Nem, csak fiatalos! A baráti találkozás szülte kíváncsiság eredménye. A szülők helyzete csak érv, mellyel elsősorban önmagát győzi meg. Fontosabb a kíváncsiság, hogy megismerje azt a titokzatos Életet; a lázadás, hogy kipróbálja erejét, amikor összecsap az étellel, megpróbálja legyőzni, az ember igájába kényszeríteni ezt a titokzatos hatalmat; kitörés, amit talán más formában, de életében egyszer-kétszer mindenki megpróbál. És Tomi a IV. b. kedvence elindul az életbe.

Mit is talál ott? Sok mindent. Sok szenvedést, de sok örömet is. Mindennapi kenyérgondokkal küzdő embereket, nehéz életet, lelketlen munkaadókat, lopó és pofozkodó segédeket, részeges öröket, pár fillérért verekedő rikkancsokat és az egészet irányító, az élet igában tartó testetlen titokzatos hatalmat — a Kiszákmányolókat. De azért mégis szép ez az élet, ta-

lán éppen azért mert nehéz. Mert a nehézségeket, a kérlelhetetlenül vágyakat tipró életet megszépítik az emberek, akik ott küszködnek. Emberek, akik ott alakulnak a nehézségekben. Mert ott van egy édes kislány, az egészet átmelegítő első szerelem. És ott van amit barátság, vagy komoly könyvekben osztálytársatnak neveznek: a küszködő, egymással bajt, örömet megosztó emberek testvéri közössége. Mert az étellel vívott küzdelemben ott születik egy gyönyörű, nagyszerű emberi vonás, amelynek csak kulminációja, végső megnyilvánulása a sztrájk, a sokezeres tömeg felvonulása, amely ott alakul az Angyalréti FC-ben. Ezért van az, hogy amikor Tomi otthagyja a megismert új életet — mert otthagyja: mégiscsak szebb, vagy ha nem is szebb, de nyugodtabb, kényelmesebb visszatérni a kiegyensúlyozottabb polgári életbe — fájó nosztalgiát érez. Tudja, hogy most lemondott valamiről. Eddig volt a lázadás, most gyérünk vissza, vegyünk ismét nyakunkba minden igát és legyünk békés polgárok, mint a többiek. Eddig volt a fiatalság, az összecsapás az étellel, most jön a kiegyezés, a belenyugvás.

Eddig a regény. Debreczeni hiányt pótolta ezzel a könyvvel. Ebben a könnyed, megkapó formában komoly emberi problémákat villantott fel. Nem hallgathatjuk el azonban a regény fogatékosságait sem.

Mi az hogy »ifjúsági regény«? — vetődött fel bennem legelőször a kérdés. Akkor jöttem rá, hogy az ifjúsági regény gyűjtőnév alatt sokmindent foglalnak össze, ami egyáltalán nem készült ifjúsági regénynek. Nem készültek ifjúsági regénynek Walter Scott, Dumas, vagy Jókai regényei. Hogy később mégis ifjúsági olvasmányok lettek, a romantika tartalmi és formai sajátosságainak eredménye. Dickens regényei sem ifjúsági regények. Az angol realizmus sajátos vonása, hogy ifjúsági olvasmány lesz. De nem készült ifjúsági regénynek Kipling Dzsungel könyve sem. Hanem legmegfelelőbb formának bizonyult a sajátos kiplingi mondanivaló, élet-szemlélet, filozófia és problematika számára. Tehát annak többsége, amit ma ifjúsági regénynek tekintünk, mint meghatározott társadalmi történelmi mondanivaló, konkrét emberi problematika és e társadalmi emberi tartalom legmegfelelőbb sajátos művészi megformálása, mint irodalmi irányok tipikus megnyilatkozása jött létre. Az ifjúsági regény mint műfaj, mint tudatosan, kihangsúlyozottan, cím alatt feltüntetetten »ifjúsági regény« egészen új dolog. Akkor keletkezett, amikor a regényirodalom végérvényesen kettészakadt, amikor a művészi és az érdekesség különvált. Az »érdekes« regény ponyva lett, a »művészi« regény pedig a filozófia, a lélektan felé kanyarodott; az eseményekről a problémákra, a gondolatokra tette át a hangsúlyt; az eseményekben gazdag külső világból inkább a jóval mozdulatlanabb belső vi-

lágba húzódott. Az ifjúsági regény mint kompromisszum jelentkezik: kísérlet arra, hogy egy sajátos világ, sajátos mondanivaló; az élet egy különálló részének feldolgozásával érdekességét megmentsük, de megőrizzük a művésziességet is. (Ezért van az, hogy a köztudatban ifjúsági regénynek elkönnyvelt alkotások közül egyedül Molnár »Pál-utcai fiúk«-ja tekinthető szűkebb értelemben ifjúsági regénynek és tényleg az ifjúsági regény klasszikus és tipikus példája). Ez a kompromisszum jelleg viszi az ifjúsági regényt Scylla és Charybdis közé. A látszólagos könnyedség mögött a művészileg legnehezebben megformálható anyag rejlik. Tényleg meg kell őrizni az érdekességet és — ami jóval nehezebb — megőrizni a művészi színvonalat, ellentétlenni a sajátos problematika felszínén elsikkadásra csábító varázsának, sodró örvényének. Debreczeni nem tudja mindig elkerülni ezeket a veszélyeket. Néha — talán sokszor is — kénytelen engedményeket tenni. Az engedmények természetüknél fogva két csoportra oszthatók: első csoportba tartozó engedmények szubjektívek — az ifjúsági regény sajátos értelmezéséből erednek. A másik csoport már inkább objektív: az ifjúsági regény műfaji és a feldolgozott anyag tartalmi sajátosságaiból származik.

A szubjektív természetű engedmények szembevetőbbek, és kellemetlenebbül hatnak. Debreczeni nagyon nehezen élte bele magát abba; hogy ő most sajátos problematikát, sajátos tartalmi mondanivalót ír s nehezen tudta elfelejteni — később is gyakran visszazuhant —, hogy ifjúsági regényt ír. Ezért van az, hogy azt hitte, neki állandóan magyarázgatnia kell, a dolgokat tanárosan a gyerekek szájába kell rágnia. Ezt nemcsak abból látjuk, hogy Debreczenit az író állandóan a regényen kívül érezzük, a mesélő, magyarázó felnőtt szerepében, »belátjuk«, »képezzük el«, »itt meg kell állnunk, hogy felvilágosítsunk, kedves olvasó«, stb.) hanem abból is, hogy Debreczeni állandóan és erőltetetten mindent meg akar magyarázni. Megmagyarázza mit jelent, ha valakit keresztnéven neveznek az iskolában (8. old.); mit nem látott a történelemből Kubinyik tanár (11); zárójelben odateszi mit jelent a Mazsuranics (12); megmagyarázza, mi a gazdasági válság (14) stb. Közben ez a magyarázkodás nemcsak illúziórombolóan hat, de a regényből és a realitásból is kizökkenti. És ilyenkor kénytelen ilyen erőszakoltan, gyorsan visszatérni: »Természetes, nem volt ez rendszeres, világos gondolatsor. Egy serdülő ifjú elméjébe nem rögződhetnek oly élesen okok és összefüggések« (26).

Néha ez a magyarázkodás nagyon is a művészi színvonal rovására megy. Itt van mindjárt az elején. Meg akarja nekünk magyarázni, hogy mennyire más most a diákélet, mint akkor volt, holott ennek a regényrészletnek a művészi értéke éppen abban van, hogy megmutatja: sokkal mélyebbre hatoló dologról van itt szó, sem hogy pár év alatt megváltozhatna. A helyzet ma sem sokban különbözik — csak enyhült és lassan kialakul annak előfeltétele, hogy a helyzet gyökeresen megváltozzék. És még ha meg is változott volna, minek a művészi magasságok és az emberi mélységek felé törő lendületet erőszakosan visszarántani? Vagy a másik kirívó példa. A sztrájk-jelenet a regény egyik kulminációja. A hatást azonban nagyon lerontja, hogy Debreczeni néha, nem regényt ír, hanem ve-

zércikkben kívülről magyaráz: »Eszes, képzett ember volt Virág édesapja, derék dolgozó, aki nyitott szemmel járkált a gyárban és az életben. Egyszer a rendőrséggel is meggyűlt a baja, mert munkatársai érdekében tevékenykedett a szakszervezetben (43) és »A munkások itt vagy ott egyszerre leteszik a szerszámot. Legtöbbször azért, mert munkaadók olyan keveset fizetnek verejtékükért, hogy a nyomorgásra sem elég. Előfordul, mint most a szerszámgyárban, hogy utcára dobott testvéreikért, a kisemmizettekkel való együttérzés jeléül hagyják abba a termelést. Nem nyúlnak szerszámhoz, amíg az elbocsájtottakat vissza nem fogadják« (63).

Mégnagyobb kárt okoz a regény művészi értékének, amikor a szubjektív gyengeségek az objektív nehézségekkel érintkeznek. Az ifjúsági regény azért jelent művészileg nehezen megformálható anyagot, mert sajátos tematikát ad, sajátos nézőpontból kiindulva, és sajátos formában kell bemutatnia is ezt az egész bonyolult világot. Molnár klasszikus alkotása ritka szerencsés témaválasztásnak is köszönhető. Debreczeni már nem rendelkezett a témaválasztás előnyével. Az ifjúsági regény eszközeivel, egy 14 éves ifjún keresztül kellett bemutatnia egy modern nagyváros bonyolult problematikáját. Természetes aztán, hogy nehézségekbe ütközött. Nem hatolt és nem hatolhatott mélyebbre. Mint ifjúsági regénynek, még ezt is megbocsátanánk. Nagyobb baj, hogy mélyre nem hatolhatott és mégis egy 14 éves fiataalt kellett adnia ebben a bonyolult környezetben. Így a cselekedetek belső rúgója vesz el. A szerkezet, az események kapcsolódása és egymásutánja mesterkéltnél, kikonstruált. Részben a logikai tévedésekre gondolok: honnan tud csokoládét venni, amikor utolsó húsz dinárján virágot vett, (erővel be kell dobnia egy részletet, hogy megindokolja az összeveszést a segéddel). Beteg, majdnem negyven fókos láza van és mégis pár nap alatt orvos nélkül meggyógyul, (mesterkélten oda kell kapcsolnia a barátság elmélyülését), Pája bácsi honnan hozza Virágot? (ki kell konstruálnia a visszatérést. Antal bácsiékhöz), stb. De gondolok arra is, hogy az események egymásutánját a véletlenek, vagy éppen sablonos fogások irányítják. (A legsorsdöntőbb fordulat például úgy áll elő, hogy a segéd pénzt csempész a zsebébe, hogy tolvajnak tartsák).

Végül még az egész regényre rányomja bélyegét a szubjektív és objektív nehézségek egymásratalálásának egy jellemző megnyilvánulása: Tomi kívülről, polgári környezetből jön a proletár környezetbe. Ez nemcsak annak eredménye, hogy Debreczeni talán kevésbé tudná ábrázolni a tisztán proletár környezetet, — egyáltalán nem annak — jóval fontosabb az ifjúsági regény tartalmi követelménye: mi lenne a kaland, ha egy proletárgyerek négy hónapját mutatná be a megszokott környezetben? Ennek a kívülről idekerülésnek két komoly következménye van: Tomi mint kívülről, egy idegen világba belecsöppent 14 éves gyerek valóban nem értheti ezt a világot s azt neki is vezércikk-stilusban kell megmagyarázni. A másik következmény abból ered, hogy a regény nem végződhet tragédiával, letöréssel. Ez ellentétben állna az ifjúsági regény műfaji sajátosságaival: a nehézségek megszépítésével; és különben is ehhez a tragédiához jobban megalapozott tematika, mélyebbre-hatolás lenne szükséges. Ezért már a regény elején készen áll a kompromisszum, az ott leselkedő tragikus letörés elől a biztos

menedék: a visszatérés Anyuhoz, meg Apuhoz. Így jutunk el a regény legerőszakoltabb, legmesterkéltbb részéhez. Tomi megmenti az egyik gyárigazgató fiát és egyszerre minden rendbe jön: apja kazánját megvásárolják, Antal bácsi is jó állást kap. Minden olyan szépen, egyszerűen elintéződik, mintha nem is két hónappal ezelőtt lett volna gazdasági válság, elbocsájtás, sztrájk, tüntetés...

Egészében Debreczeni regényének megvan-
nak a maga értékei és érdekes, élvezetes olvas-
mány. Azonban nehéz, majdnem lehetetlen fel-
adatra vállalkozott. Molnár egy tudatosan izo-
lált világot mutatott be. Debreczeni pedig az

ifjúsági regény tartalmi és formai eszközeivel akarta bemutatni az egész bonyolult világot: sztrájkokat és tüntetéseket, munkásokat és pol-
gárokat a gazdasági válság körülményei kö-
zött, tulajdonosokat és segédeket, születő osz-
tályöntudatot stb. Innen származnak értékei,
de nagyon komoly művészi fogyatékoságai is.
Az »ifjúsági olvasmányok« varázsa éppen az,
hogy széppé, vonzóvá, kívánatossá, vággyá te-
szik azt, ami probléma, nehézség, viszontagság,
szenvedés, fájdalom. Ez a varázsa viszont rész-
ben megvan Debreczeni könyvének is. Ezért
mégis szeretném, ha odakerülne minden fiatal
könyvespolcára.

IVANYOS SÁNDOR

RAJZ